

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.1.16>

ODBICIE WOJNY ROSYJSKO-TURECKIEJ Z LAT 1877–1878 W UTWORACH POETYCKICH I PIEŚNIACH

Anzhela Demianiuk

*kandydat nauk filologicznych, docent,
docent Wydziału Języków i Literatur Słowiańskich
Uniwersytetu Kaukaskiego (Kars, Turcja)
ORCID ID: 0000-0001-7704-4157
dem.anzhela@gmail.com*

Isaiev Hurshyd Bayram oglu

*doktor nauk filologicznych, profesor,
profesor Wydziału Języków i Literatur Słowiańskich
Uniwersytetu Kaukaskiego (Kars, Turcja)
ORCID ID: 0000-0002-4578-3833
hursutisa@mail.ru*

Adnotacja. W artykule omówiono wiersze i piosenki o wojnie rosyjsko-tureckiej z lat 1877–1878, w których odzwierciedlono wydarzenia wojskowe, które miały miejsce w Karsie i obwodzie Karskim. Ten region we wschodniej Turcji był jednym z ośrodków działań wojennych tamtych czasów. Główną ideą tureckich pieśni wojskowych jest ochrona Ojczyzny i chwała żołnierzom, którzy oddali życie za Ojczyznę. Należy zauważyć, że tureckie piosenki i wiersze były tworzone głównie przez aszyków – narodowych poetów-śpiewaków, którzy byli bezpośrednimi obserwatorami wojny. W artykule destany aszyckie poświęcone wojnie są warunkowo podzielone na cztery grupy. Pierwsza grupa obejmuje destany odzwierciedlające wydarzenia przed atakiem wojsk rosyjskich, druga grupa dastanów obejmuje te, które opisują obronę Kars i regionu, trzecia grupa to destany o upadku Kars i regionu oraz czwarta grupa – destany, które przedstawiają życie ludności w latach okupacji. Oczywiście destany tych grup różnią się od siebie treścią, ideą i motywami.

Słowa kluczowe: wojna rosyjsko-turecka z lat 1877–1878, Kars, Ardahan, Kagizman, dastan, aszyk, poezja aszycka, pieśni wojenne.

REPRESENTATION OF THE RUSSIAN-TURKISH WAR 1877–1878 IN THE POETIC AND SONGS WORKS

Anzhela Demianiuk

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Slavic Languages and Literatures
Kafkas University (Kars, Turkey)
ORCID ID: 0000-0001-7704-4157
dem.anzhela@gmail.com*

Isayev Khurshud Bairam ohlu

*Doctor of Philology Science, Professor,
Professor at the Department of Slavic Languages and Literatures
Kafkas University (Kars, Turkey)
ORCID ID: 0000-0002-4578-3833
hursutisa@mail.ru*

Abstract. The article deals with poems and songs about the Russian-Turkish war of 1877–1878, reflect the military events that took place in Kars and the Kars region. This region in the east of Turkey was one of the centers of hostilities at that time. The main idea of Turkish military songs are devoted to the defense of native lands and praise to the soldiers who gave their lives for their homeland. It is noted that Turkish songs and poems were mostly created by ashiks – folk-singing poets who were direct observers of the war. In this article, the Ashik dastans dedicated to the war are conditionally divided into four groups. The first group includes dastans reflecting the events that preceded the offensive of the Russian troops, the second group of dastans includes those that describe the defense of Kars and the region, the third group consists of dastans about the fall of Kars and the region, and the fourth group - dastans that depict the life of the population for many years of occupation. The dastans of these groups are very different from each other in content, idea, and motives. Thus, the events of the Russo-Turkish War of 1877–1878 were widely reflected in literature based on songs and poems.

Key words: Russo-Turkish war of 1877–1878, Kars, Ardahan, Kagyzman, minstrel literature, military songs, military poems, dastans.

ВІДОБРАЖЕННЯ РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКОЇ ВІЙНИ 1877–1878 РР. У ПОЕТИЧНИХ І ПІСЕННИХ ТВОРАХ

Анжела Дем'янюк

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент відділення слов'янських мов та літератур
Кавказького університету (Карс, Туреччина)
ORCID ID: 0000-0001-7704-4157
dem.anzhela@gmail.com*

Ісаєв Хуршид Байрам оглу

*доктор філологічних наук, професор,
професор відділення слов'янських мов та літератур
Кавказького університету (Карс, Туреччина)
ORCID ID: 0000-0002-4578-3833
hursutisa@mail.ru*

Анотація. У статті розглянуто вірші та пісні про Російсько-турецьку війну 1877–1878 рр., в яких відображено військові події, що відбувалися у Карсі та Карській області. Цей регіон на сході Туреччини був одним із центрів воєнних дій того часу. Основна ідея турецьких воєнних пісень – захист рідних земель і хвала солдатам, котрі віддали життя за Батьківщину. Відзначено, що турецькі пісні та вірші в основному створювалися ашиками – народними поетами-співцями, які були безпосередніми спостерігачами війни. У статті ашикські дестани, присвячені війні, умовно поділено на чотири групи. До першої групи відносимо дестани, що відображають події перед наступом російських військ, до другої групи дестанів можна віднести ті, в яких описана оборона Карса та регіону, третю групу становлять дестани про падіння Карса та області і четверта група – дестани, в яких зображено життя населення за довгі роки окупації. Звичайно, дестани цих груп за змістом, ідеєю та мотивами відрізняються один від одного.

Ключові слова: Російсько-турецька війна 1877–1878 рр., Карс, Ардахан, Кагизман, дестан, ашик, ашикська поезія, воєнні пісні.

Вступ. Міждержавні зв'язки Росії та Туреччини налічують багато століть. В історії обидві країни пережили складний шлях взаємовідносин включно з численними війнами та ворожістю. Ці війни залишили помітний слід в історії та літературі обох держав. Згодом відбулося зближення цих країн і поступовий розвиток добросусідських відносин. Як зазначає В.І. Шеремет, «у російській науці і культурі XVII століття з'явилося виразне розуміння необхідності вивчення Сходу, передусім Османської Туреччини» (Шеремет, 2012: 27). Тема Сходу, Туреччини послідовно знаходить своє відображення в історії та літературі. Численні паломники святих місць, мандрівники, дипломати, котрі побували в Туреччині, залишили цінну інформацію про цю країну та її жителів. Особливе місце посідає тема війни у віршах та піснях воєнної літератури обох народів. В них відображено воєнні події, життя людей воєнного часу, їх емоції, настрої та ставлення до війни. Турецькі пісні та вірші здебільшого склалися ашиками – народними поетами-співцями, котрі були безпосередніми спостерігачами війни.

Мета статті полягає в аналізі віршів і пісень, які відображають воєнні події в Карсі (місто на сході Туреччини) та регіоні під час Російсько-турецької війни 1877–1878 рр. Зауважимо, що великі війни між Російською та Османською імперіями відбулися в 1828–1829 рр., 1853–1856 рр., 1877–1878 рр. Карс і Карська область як східна частина Туреччини були одним із центрів воєнних дій. Здебільшого російські війська виступали у ролі нападників, тоді як турецькі війська були захисниками своїх земель. Центральна ідея турецьких воєнних пісень і віршів – захист рідних місць та прославлення воїнів, котрі героїчно загинули за Батьківщину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Воєнні вірші та пісні незмінно виступають хранителями пам'яті народу. Вони зберегли свою актуальність і сьогодні. Російсько-турецькій війні 1877–1878 рр. присвячено чимало книг, статей, серед яких зазначимо: «Російська історична пісня» (1973, 1990, 2001), В.І. Шеремет «Росія та Туреччина: розвиток взаємних уявлень народів» (2012), А. Б. Широкоград «Російсько-турецькі війни 1676–1918 рр.» (2000), Є.В. Бахревський, І.А. Свистунова «Образ Росії у Туреччині. Історичний розвиток та сучасний стан» (2019), М.С. Майер «520 років дипломатичним відносинам Росії та Туреччини» (2012), Фахреттін Кирзиоглу «1855 Kars zaferi, Edebiyatımızda Kars» («Перемога Карса 1855 р., Карс у нашій літературі») (1958), Хасан Улуджутсой «Türk Savaş Edebiyatı ve Propaganda» («Турецька воєнна література і пропаганда») (2008). У цих роботах виділяються різновиди пісень і віршів, аналізуються їх сюжети та структура.

Основна частина. Турецькі пісні та вірші, написані на воєнну тематику, мають своєрідну історію. Воєнна

література і музика Османської імперії характеризуються давньою традицією, їх особливістю є голосова музика, що супроводжується одним із музичних інструментів – сазом. Історія турецької музики налічує численні різноманітні зразки воєнної музики, але головним був «Мехтер» (військовий оркестр), історія якого сягає глибини століть (Йилмаз, 2021: 167).

У Російсько-турецькій війні 1877–1878 рр. метою російської армії на Кавказі було взяття фортець Карса та Ерзерума, а завданням турецької армії – захистити свої східні кордони та підтримати визвольну боротьбу мусульманських народів на Кавказі. Особливись війни на Кавказькому фронті полягала у широкому використанні обома сторонами іррегулярних військ. У переважній більшості це були кінні загони, «просто банди, в які люди йшли потім, щоб помститися росіянам чи туркам за старі образи, і, очевидно, пограбувати. Особовий склад таких бандформувань добре володів зброєю» (Широкоград, 2000). На відміну від іррегулярних військ росіян, турецькі війська були організовані з місцевого населення, а не з якихось «бандформувань» і їх мета полягала в обороні своїх земель та допомозі мусульманським народам. Саме ці об'єднані сили відіграли важливу роль у захисті населення. Карс був однією з найсильніших фортець азійської Туреччини. Вже напередодні воєнних дій росіяни зверталися до мусульман Карса та Карської області, попереджаючи, що, на відміну від попередніх воєн, російські збройні сили ніколи не покинуть ці території і залишаться тут назавжди (Кирзиоглу, 1958: 183).

Пісні про Російсько-турецьку війну 1877–1878 рр., як і про війни на Кавказі та в Середній Азії, відображають тужливий безрадісний настрій учасників війни. І це було природно, оскільки походи російської армії мали завойовницький характер. Це розуміла переважна більшість солдатів, і тому пісні «повні смутку» (Ігнатов, 1985: 197).

Турецькою армією командував Ахмет Мухтар Паша. 17 травня 1877 р. російські війська завоювали Ардахан, згодом оточили Карс. Спочатку армія Османа мала великі успіхи в районах Аліяз, Зивін, Гедиклер, Яхінлер. Ці перші досягнення широко відображено в ашикських дестанах. Ашики були впевнені, що перемає турецька армія. Але, на жаль, 6 листопада 1877 р. Карська фортеця пала, внаслідок чого Карська та Ардаханська області тривалий час перебували під ярмом росіян.

Ашикська усна поезія не втрачає свою цінність і продовжує активно розвиватися в Анатолії (Чобаноглу, 1996: 205-211). Ця поезія користувалася найбільшою популярністю у воєнних зонах, де ашики були безпосередніми свідками воєнних дій і відображали жорстокість росіян у віршах-дестанах (Улуджутсой, 2019: 159).

Карський фронт був основним стратегічним пунктом Османської імперії. Народними поетами того часу написано численні патріотичні вірші, основний мотив яких – захист Карса і Карської області.

Більшість ашикських дестанів, присвячених Російсько-турецькій війні 1877–1878 рр., за змістом, ідеєю та мотивами умовно поділимо на декілька груп. До першої групи можна віднести дестани, в яких відображено події перед наступом російських військ, до другої групи дестанів віднесемо ті, в яких показано оборону Карса та регіону, третю групу становлять дестани про падіння Карса та області, і четверта група – дестани, в яких зображено життя населення за довгі роки окупації. Дестани цих груп за змістом, ідеєю та мотивами відрізняються один від одного.

Після взяття росіянами Карса та Ардахана більшість населення змушена була залишити обжиті місця, але частина залишилася і продовжувала жити на рідній землі. Росіяни запровадили на цій території свої порядки, створили нові умови правління, мечеті перетворили на церкви, замість турецького прапора майорів російський прапор, на вулицях почали говорити російською мовою. Таке важке нестерпне становище народу зображено в ашикських піснях. Анонімний ашик у дестані «*Sen imdat eyle*» («Ти допоможи, Боже») описує жорстокість завойовників, побиття людей, а також плач жінок і дітей:

Doksanüç Abrel'de Moskof nâgehan,
Bastı Çıldır'ı hep yandı Ardahan.
Ürküştü çol çocuk oldu perişan,
Meded Allah meded sen imdad eyle
(Кирзиоглу, 1958: 31-32).

У квітні дев'яносто третього Москва раптово
Взяла Чилдир, увесь згорів Ардахан.
Злякалася нещасна дівчора,
Боже, допоможи, допоможи і спаси.

У дестані ашика Сефілі «*Alacadağ-Yaniler*» («Аладжадаг-Янілер») описується важке становище народу: вся земля в крові, хтось шукає тіло свого брата, хтось хоче чимось перев'язати рану і скрізь чути плач. Війну автор називає «грою з вогнем». Можливо, для завойовників ця страшна війна здавалася грою з вогнем, але для місцевого населення вона була трагедією. У дестані червоною ниткою проходить сюжет російських звірств. На першому плані бачимо трагічно-жертвоні образи жінок і дітей, масові насильства населення росіянами, розорення і знищення усіх сіл:

Kimi gazi düşman safların yarar,
Kimi kardeşinin cesedin arar,
Kimi yoldaşının yarasın sarar,
Çok müşkil buluna derdin dermânı
(Кирзиоглу, 1958: 37-38).

Хтось із бійців руйнує стрій ворога,
Хтось шукає тіло брата,
Хтось перев'язує рану товаришу,
Дуже важко ціллити це горе.

У голосінні ашика з Шавшава Сефілі розповідається, що Османи не були готові до цієї війни, і тому емоційно описується, як озера, ріки опинилися в крові від російської зброї. Є численні загиблі, відображається плач дітей і заклик до боротьби тих, хто залишився живим. Автор звертається до султана Хаміда, благає: «Прокинься від байдужості», підкреслюючи, що вбито чимало дітей, а вся область знаходиться в руках ворога:

Kazak ayak ayak ileri geldi,
Saat on ikide Kal'ayı aldı,
Yedi bin askerin yaralı kaldı,
Kara giydin, n'oldu alın Ardahan
(Кирзиоглу, 1958: 29).

Казак крок за кроком йшов вперед,
О дванадцятій годині взяв фортецю,
Сім тисяч солдатів твоїх поранено,
Ти одягнувся в траур, Ардахан.

Приблизно такий самий зміст має вірш «Ardagan» («Ардахан») ашика з Шавшава Ісмаїла Акки, в якому автор теж звертається із закликом до султана: «Султан Хамід, прокинься, будь ласка». У голосіннях ашиків Сефілі та Ісмаїла стверджується, що влада вчасно не вжила потрібних заходів для оборони міста та провінції, тому місто залишилося «безпритульним» і противник дуже легко зміг його окупувати.

Поет Мазлумі в дестані «Nikola» («Микола»), звертаючись до російського царя Миколи II, наголошує на жорстокості росіян, на дуже важкому нестерпному становищі населення. При цьому автор має на увазі в особі царя Миколи II й інших російських царів, політика яких завжди носила завойовницький характер. Мазлумі стверджує, що Микола II завоював місто Казань, Крим, Дагестан, Туркменію, Хіву, Туркестан, Азербайджан, Черкесію, Грузію та пригнічував народи цих територій своєю жорстокістю. Розумних і освічених він заслав до Сибіру, а одним із рішень царату було переселення людей у східні області Туреччини: «Хохлів, молукан і духоборів, Зробив нашими сусідами»:

Kazan şehir, Kırım, hem Dağistan'ı,
Teke, Türkmen, Hive,
Turan, Türkistan,
Güzel Adilbecan, Çerkez, Gürcistan,
Zülmünle cânını sıktın Nikola
(Кирзиоглу, 1958: 76).

Казань, Крим і Дагестан,
Теке, Туркменістан, Хіву,
Туран, Татарстан,
Азербайджан, Черкесію, Грузію
Пригнічував цар жорстокістю.

Анонімний автор у дестані «Al-Osman Deyin» («Скажіть Ал-Осману») показує справжнє обличчя війни та смерті; розповідає про те, як росіяни за один день убили шістьсот сорок людей в Ардахані, мечеть перетворили на церкву, як усі вулиці були в крові, багатьох жителів міста відправили до Сибіру і як народ плакав, закликаючи султана Ал-Османа допомогти:

Urus geldi, vay ki düştü Ardahan,
Dağ, taş kara giydi,
Bir günde kırdılar altı yüz kırk can,
Urus geldi Ardahan'a ki girdi,
Ağlaşır Ardahan, Âl-Osmân deyin.
Göze gelenleri hep bir bir kırdı
(Кирзиоглу, 1958: 31).

Росіяни прийшли, пав Ардахан,
Гори й каміння одяглися в чорне,
За добу вбито шістьсот сорок людей,
Росіяни увійшли в Ардахан,
Плаче Ардахан, скажіть Ал-Осману,
Усіх, хто попався на очі, знищено.

Бажання народу звільнитися від російського ярма знаходимо в дестані «Dilek» («Бажання») ашика Сефілі. Автор підкреслює, що вже протягом 20 років росіяни утримують контроль над завойованою турецькою землею. У гніві ашик іноді перебільшено зазначає, що росіяни взагалі не мають минулого, «вони рибалки, холопи». Рефреном вірша є вислів «О Боже, спаси нас від росіян»:

Bu Urus içinde çok kaldık yeter,
Urus'un töhmeti ağudan beter,
Akıllı olan bunun yanından yiter,
Allah sen halâs et Urus'tan bizi
(Кайнар, 2018: 56).

Ми надовго залишилися у росіян,
Покарання гірше російського яду,
Розумні проходять повз,
О Боже, спаси нас від росіян.

Ашик Ніхані в дестані «Kars senin» («Твій Карс») розповідає про історію Карса та його сорокарічну окупацію. Автор уособлює місто в образі турка. Як і будь-який турок, Карс є господарем свого слова, багато століть це невелике містечко на сході Туреччини було міцним кордоном і охороняло свої землі. Ашик Ніхані підкреслює, що після перемоги 1855 р. «груди міста» прикрашала золота медаль. Саме в Карсі створено Національну Раду, незважаючи на те, що до її складу входили англійці, вірмени, грузини. Карс завжди називали славною вічною фортецею:

Her tevârihte yazılmış dâsitânın
Kars senin,
Özü Türk'sün, sözü berksin,
ünlü şânın Kars senin.
Niçe yüzyıllar bu Şark'ta serhad
olup bekledin,
Moskof'u yıldırıldı âhir pîr civânın
Kars senin. <...>
Hâlid ile Kara Kâzım kahramânın
Kars senin
(Кирзиоглу, 1958: 173-174).

В історії написано епос
твій, Карс,
Ти турок, слово твоє міцне,
слава твоя відома, Карс.
Століттями на сході
кордон оберігав,
Москву злякав, святість твоя,
Карс. <...>
Халід і Кара Казим герої твої,
Карс.

Поет Юсуфелілі Алі Джошкун (Хузурі) у дестані «Kars» («Карс») зображає той період, коли Карс тривалий час знаходився під окупацією росіян. Автор детально описує важке становище населення, яке протягом

сорока років не мало жодних прав. Поет прославляє історію Карса, зазначаючи, що місто завжди було щитом східної Туреччини. За свободу та незалежність цієї фортеці багато воїнів віддали своє життя і їхній героїзм є честю міста:

Urus'un zulmü haddinden aştı,
Tam kırk sene halkı yandı tutuştu,
Şanlı bayrağına gene kavuştu,
Şükür kabul oldu duası Kars'ın
(Кайнар, 2018: 59).

Пригнічення росіянами безмежне,
Народ мучився сорок років,
Нарешті відвоювали славний прапор,
Слава Богу, прийняті молитви Карса.

Тема важкого становища народу під час окупації відображена в багатьох дестанах, присвячених різним районам і селам Карської області. Про Кагизман написано кілька дестанів. У дестані «Kağızman» («Кагизман») ашика Есмани зазначається, що це маленьке село окупували завдяки зрадникам. Російські солдати, увійшовши в місто, одразу взяли пошту під свій контроль, «мужики» зайняли всі будинки та двори:

Asker geldi Zuvar Harkı'nı aştı,
Sarı saldat postalara ulaştı,
Müjikalar bahçelere dalaştı,
Yeni bildim harâp hâlin Kağızman

Прийшли солдати через Зівар Харка,
Солдати зайняли пошту,
Мужики заповнили двори,
Щойно стало відомо про важке становище
Кагизмана.

(Кирзиоглу, 1958: 173-174).

Ашик Джевлані у дестані «Kağızman» («Кагизман») стверджує, що після взяття Кагизмана росіяни поведилися у цій місцевості нахабно і безцеремонно. Автор ставить запитання: «Чи варто після цього залишатися в Кагизмані?» У дестані ашик дорікає Ал-Османові в тому, що Кагизман залишено без оборони і тому ворог дуже швидко зайняв село і зруйнував багато будинків:

Abeşik'i yolladılar dağlara,
Dıragon'u düzdü sola sağlara,
Kazağ'ı da teslim etti bağlara,
Gör nasıl bağlandı zârin Kağızman
(Кирзиоглу, 1958: 47-48).

Об'їзника відправили в гори,
Поставили драгунів зліва і справа,
Сади казакам віддали,
Все закрито, місто спустошене.

Ашикська поезія характеризується особливим стилем, римами і вживанням своєрідних авторських слів. У тексті дестанів ашики Есмани та Джевлані використовують багато російських слів з перекрученим правописом, але ці слова не створювали проблем для слухачів, бо читачі вже знали їх значення.

Після падіння Карса населення багатьох сіл залишало свої обжиті місця та вирушало до центральних частин Туреччини, але деяка частина жителів продовжувала жити у своїх рідних селах. Одним із них було село Акком. Ашик Сефіл у дестані «Akkom» («Акком») описує стан села до і після вторгнення росіян:

Kazak gelir savaşında,
Dağıtırlar taşın Akkom,
Ne belâli başın Akkom. <...>
Dağıtırlar taşın Akkom,
Toz dumandır başın Akkom
(Кирзиоглу, 1958: 65-66).

Казак іде до тебе на війну,
Розкидаючи каміння, Акком,
Яка ж у тебе біда, Акком. <...>
Розкидано каміння твоє, Акком,
У поросі й тумані голова Аккома.

Про безвихідне становище Карса пише безіменний автор у дестані «Ey Kars» («Ей, Карс»), з гіркотою підкреслюючи, що основна частина населення покинула місто і переселилася у внутрішні регіони країни, а Карс опустів:

Kal'ası var laçın yurdu,
Nere gitti şanlı ordu?
Padişah mı seni verdi?
Urus'a mı kaldın ey Kars?
(Кирзиоглу, 1958: 59).

Фортеця його як гніздо сокола,
Куди пішла славна армія?
Може, падишах віддав тебе?
Ти залишився російським, ей, Карс?

У багатьох дестанах важливе місце займає тема героїзму та хоробрості. Ашики, підбадьорюючи народ, закликають до мужності, до почуття непокори. Символом перемоги східного регіону Туреччини завжди називали Карську фортецю, тому, на думку народних поетів-співців, необхідно боротися за її звільнення. Так, основний мотив дестана «Kars'in Kal'ası» («Фортеця Карса») карського ашика Бахрі – підняття духу солдатів і населення. У дестані автор звеличує історію Карської фортеці, яка була щитом для багатьох держав:

Çok öyle yan bakma Moskof sen ona,
Zafer nişanıdır Kars'ın Kal'ası.
Niçe bin düşmana bozgun salmıştır,
Osmanlı şânidir Kars'ın Kal'ası
(Кайнар, 2018: 72).

Москов, ти так не дивися на неї,
Карська фортеця – орден слави,
Вона тисячі ворогів перемогла,
Карська фортеця – слава Османли.

Безумовно, у ашиків різні особливості сприйняття навколишнього світу. Іноді вони виступають як поети, іноді – як герої, іноді – як учителі-наставники. Вони вчать, переконують, вселяють надію на краще.

Одним із найвідоміших поетів Карського регіону був ашик Шенлік із Чилдира. Він залишив глибокий слід у турецькій усній та писемній літературі. У його віршах часто звучить заклик до оборони рідної землі. Героїчні дестани автора називають підбадьорливим ключем для добровольців. Шенлік, реагуючи на напад росіян, пише дестан «Кочаклама» («Сказання»). У дестані ашик, звертаючись до народу, описує звірства, нещадність казаків і закликає до запеклої національно-визвольної боротьби проти росіян, наполягаючи не поступатися рідними місцями ворогові. Він їде до Карса та Ардахана, розсилає свою оповідь у всі населені пункти області. Вірш був швидко поширений серед кінних добровольців і згодом виконувався як марш. Рефреном сказання є вираз «Поки душа жива, Батьківщину ворогові не віддадуть». У поезії ашик наполегливо радить не боятися росіян, оскільки походження їх невідоме. Вони «є лісовим звіром, нащадками рибалки». Основний мотив вірша – не здаватися, зберегти незалежність і свободу, охороняючи Карську фортецю:

Ehl-i İslâm olan işitsin bilsin,
Can sağ iken yurt
vermeniz düşmana.
İster ise Uruset ne ki var gelsin,
Can sağ iken yurt
vermeniz düşmana. <...>
Ben Asfer'dir bilin Urus'un aslı,
Orman yabanisi, balıkçı nesli,
Hınzır sürüsüne dalın kurt misli,
Can sağ iken yurt
vermeniz düşmana
(Кирзиоглу, 1958: 21).

Нехай чує і бачить весь Іслам,
Поки душа жива,
Батьківщину ворогові не віддадуть.
Нехай уся Росія йде, якщо надумась,
Поки душа жива,
Батьківщину ворогові не віддадуть. <...>
Знайте, походження уруса невідоме,
Лісовий звір, нащадок рибалки,
Наче вовк, що кидається на стадо,
Поки душа жива,
Батьківщину ворогові не віддадуть.

Вірш «Gözü yaş oldu» («Заплакані очі») ашик Шенлік написав після взяття Карса росіянами. Автор висловлює впевненість у тому, що зло, заподіяне росіянами, не залишиться без розплати і колись прийде кінець цій біді. Ардахан був залишений напризволяще: з усіх боків стріляли, три дні грабували і продавали майно. У дестані Шенлік звинувачує зрадників, котрі перейшли на бік ворога, віддавши таким чином ключі від міста нападникам:

Urus askerine hep dedi: Urtaa!
Geçti mekânından bizim sinora,
Basıldı hudutlar, kesildi ara,
Kordonlar üstüne hep yeriş oldu
(Кирзиоглу, 1958: 27-28).

Усі уруси кричали: «Ура!»,
Перейшовши кордон зі своєї землі,
Перетнули кордони, прорвалися всі,
Зупинилися лише на кордонах.

Як було зазначено, одним із нещасть населення була проблема переселення. В історії тюркських народів цей процес відбувався багато разів, і переселення завжди залишало в серцях народу невиліковну рану. Переселенці ніколи не забували свої споконвічні рідні землі. В результаті Російсько-турецької війни 1877–1878 рр. Батумі, Ардахан і Карс ввійшли до складу Російській імперії, тому за три роки місцеве населення повинно було добровільно переселитися в різні частини Туреччини, а тій групі людей, яка залишилася, необхідно було прийняти підданство Російської імперії. Це, безперечно, викликало незадоволення серед населення. Переселенці, змушені залишити рідні місця, стикалися з нестерпними труднощами. Анонімний автор у дестані «Kınalar kaldı» («Залишилася хна») описує, що після Російсько-турецької війни 1877–1878 рр., коли Карс завоювали чужинці, все місто спорожніло, життя людей понівечено, всі осиротіли, молоді дружини залишилися вдовами:

Düğünler yapılmış, dernek olmamış,
Oğlan harbe gitmiş, gerdek olmamış,
Nişanlıya kavuşan bir tek olmamış,
Analar dul oldu,
arslanlar kaldı
(Кирзиоглу, 1958: 50).

Весілля проводили без веселощів,
Хлопці йшли на війну неодружені,
Не було заручин,
Дружини стали вдовами,
Молоді майже не було.

Відомий ашик із села Акком Джейхуні написав дестан «Kars muhacirliği Destanı» («Епопея карського переселення»), який починається словами «День прощання». У дестані зазначено, що народ покидає усе: і чудові пасовища, і сади, і города, і могили померлих, і мечеть, яку перетворили на церкву «12 Апостолів». Колишній Карс залишився лише у спогадах, і тому автор дестана проклинає окупантів. Цей дестан написаний у стилі «ağıt» («голосіння»), в якому автор перераховує та детально описує всі негаразди населення:

Gurbet ele düştü çetin yönümüz,
Gurbette kim dinler dertli ünümüz,
Kara oldu bayram, seyrân günümüz,
Bundan böyle bize yanmalar kaldı
(Кирзиоглу, 1958: 54).

На чужині настали важкі дні,
На чужині ми наодинці з горем,
Наші свята стали нещасливими,
Нам залишається лише горювати.

Серед ашикських пісень і віршів важливе місце займає тема туги та печалі. Після звільнення Карса та Ардахана ашики порівнюють рідні місця до завоювання їх росіянами та після звільнення. Багато ашиків разом із народом також змушені були залишити рідний край. Уособленням смутку в багатьох віршах є звернення народних поетів-співців до птахів. Через образи птахів ашики висловлювали почуття смутку, переживання і зверталися до птахів як до живих істот. У турків, як і в багатьох народів, журавлі, голуби, солов'ї, лелеки є символом рідного краю та волі. Дестанів, у яких відображено тему туги та смутку, досить багато. Серед них виділимо дестани ашика Ефкарі «Turnalar» («Журавлі»), ашика Есмани «Bulunmaz» («Не знайти»), ашика Садика Махласли «Zarşat» («Заршат»), ашика Джейхуні «Vah Neyleyim» («Ой, що робити»), «Ağladı Seyhun» («Заплакав Джейхун»), «Kars» («Карс»), ашика Шенліка «Kars» («Карс»).

У дестані «Turnalar» («Журавлі») ашик Ефкарі просить журавлів вислухати його і передали привіт Батьківщині, зокрема Карсу. Звертаючись до журавлів, поет перераховує всі біди рідних місць, заподіяні Москвою:

Kars demişler anın güzel adına,
Tahammül eylemez gönül yâdına,
Mevlâm nâcî ola, yete dâdına,
Moskof'a kalmıştır elim turnalar

(Кирзиоглу, 1958: 72).

Йому дали прекрасну назву – Карс,
Він не зможе любити чужинців,
Мевлям встиг би допомогти,
Рідний край залишиться Москві, журавлі.

Ашик Есмани, автор голосіння «Kagızman» («Кагизман»), присвяченого початку Російсько-турецької війни 1877–1878 рр., повернувшись у рідний край і побачивши спустошені місця, написав ще одне голосіння під назвою «Bulunmaz» («Не знайти»). Автор докладно описує всі руйнування області та висловлює жаль з приводу побаченого:

Moskof dolmuş, İslâm yâda çekilmiş,
Kalasına çaput bayrak dikilmiş,
Âh ü zârdan Kars'ın beli bükülmüş,
Derindir yarası, bağlar bulunmaz
Москов заповнила, Іслам відкинута,

(Кирзиоглу, 1958: 64).

На фортеці підняли прапор поганий,
Від негараздів зігнулася спина Карса,
І неможливо зав'язати глибокі рани.

Ашик Джейхуні у віршах «Vah Neyleyim» («Ой, що робити»), «Ağladı Seyhun» («Заплакав Джейхун») висловлює розчарування та сумнів щодо звільнення рідних місць. У дестані «Kars» («Карс») народний поет підкреслює свою любов до рідного міста. Автор, постійно звертаючись до солов'я і розмовляючи з ним, ставить йому запитання і сам перераховує всі біди, свідком яких він був. Джейхуні пише, що «Москву він бачив дуже злим, жорстоким брехуном»; замість весіль скрізь чути голосіння, знищено всі товариства людей, з'явилися нові жорстокі закони:

Şeydâ bülbül, n'oldu senin gülzârın,
Hanı yuvan, nedir bu âh u zârın,
Civân gülzâr şimdi esiri hârın,
Yuvamda yılanlar dolan nazlı Kars

(Кирзиоглу, 1958: 71).

Закоханий соловей, де твій квітник,
Де твоє гніздо, чому сумуєш,
Молодий квітник у полоні пустоти,
Гніздо моє заповнили змії,
милий Карс.

Ашик Ніхані з Арпачаю залишив рідне село разом із сім'єю, коли йому було 12 років і повернувся до рідних країв через 60 років. Його дестан «Meudan göründü» («Побачив площу») присвячений Карсу та Карській області. Умовно дестан складається з двох частин. У першій частині автор розповідає про побачені сцени під час війни. Він не може сприйняти перемогу росіян. Автор із жалем зазначає, як древній квітучий Карс опинився у ворога, як супротивник упродовж 40 років пригнічував і грабував завойовану територію. Москва залишилася в його пам'яті як «брехлива, жорстока і дволика»:

Türk ile kör Moskof hayli savaştı,
Semâdan melekler bu hâle şaştı,
Geriden düşmana imdâd ulaştı,
Bunu duyduk bize figân göründü
З турками Москов довго воювала,
(Кирзиоглу, 1958: 174).

Ангели з небес були здивовані,
Ворог отримав додаткову допомогу,
Дізнавшись про це, ми гірко плакали.

Поет висловлює глибокий жаль про відступ турків, до якого автор ставить критично. У другій частині дестана «Meudan göründü» («Побачив площу») ашик Ніхані зображує вже звільнений Карс – незалежний, всюди майорять рідні прапори, відкрито школи, успішно розвивається освіта:

Evvelki kâfirin
revnakı solmuş,
Çekilmiş Ermeni,
Müslüman dolmuş.

(Кирзиоглу, 1958: 175).

У колишніх невірних
зів'яло цвітіння,
Пішли вірмени,
мусульмани заселилися.

У 1886 р. відомий ашик Шенлік приїхав до Карса із села і, побачивши всі біди та нещастя міста, написав дестан «Kars» («Карс»). У дестані народний поет описує руйнування та занепад Карса: всі мечеті закрито, не чути релігійних молитов. Далі він пише: «Москва неохайна, всіх віруючих мусульман залишила в біді, після війни 1887–1888 рр. різні секти заповнили Карс, з горем змішана земля. Москов оточила весь Карс, мусульманська релігія залишилася беззахисною і безсилою. Усі адвокати біжать до «закону»; «Уруси продовжують свою жорстокість»:

Urus kabristânı eyler târûmâr,
Ziyaret, türbeler çeker âh ü zâr,
Şehitlerin figân, intizârı var,
Kahrine beddua kılıptır Kars'ın
(Кирзиоглу, 1958: 63).

Урус руйнує цвинтарі,
Заборонено відвідувати гробниці,
Шехіди гірко плачуть, у них печаль,
Прокляли Карс.

У цей час виникли нові незнайомі слова, замість «салам» треба говорити «zirasti» («привіт») та знімати шапку; всі віруючі у скорботі, релігія приречена, з'явилися різні секти:

Urus, şeriatı eyledi nâçâr,
Vekil, avukat zogona kaçâr,
Selâma zirasti deyüp baş açâr,

При урусах релігія приречена,
Судді, адвокати біжать до закону,
Замість «салам» говорять «здраслуй»,
знімаючи шапку,
«Запитання» замінили на «слідство», Карс.

Sualin seleste salıptır Kars'ın
(Кирзиоглу, 1958: 63).

Дестани народного поета-співця Шенліка мали великий вплив на свідомість турецького народу. У дестанах «Esir Karsa» («Полоненому Карсу»), «Can bizar oldu» («Життя втомилося»), «Muhacirlik» («Переселення») підкреслюється нестерпне становище народу, який жив у дуже важких умовах поневолення. Населення 36 сіл було вислано. У дестані «Can bizar oldu» («Життя втомилося») описується жорстокість завойовників і покладається надія на швидкий кінець окупації. Ашик Шенлік зазначає, що начальником був призначений вірменин Вагаршак, який зібрав навколо себе вірмен-гвалтівників:

Millet gumandanı Vağarşak Ağa
Sabreyle başına gör neler gelir?
Yığfsan başına bir bölüh dığa
Deme ki onnardan bir hüner gelir.
(Гьоксен, 2012: 133).

Командир населення, Вагаршак Ага,
Потерпи, побачиш, що тебе чекає?
Зібрав кругом себе багато вірмен,
Не думай, що вони сміливі.

Висновки. Російсько-турецька війна 1887–1878 рр. залишила трагічний слід в історії Туреччини. Міста Карс і Ардахан протягом сорока років входили до складу Російської імперії. Звичайно, війна з боку Росії мала завойовний характер. Цей тривалий колоніальний період названих областей знаходить широке відображення у піснях і віршах турецької літератури. У дестанах турецьких ашиків зображено майже всі нюанси війни, безвихідь населення. Таким чином народні поети-співці висловлювали своє індивідуальне бачення війни та враження від неї. Завоювання росіян сприймалися однозначно негативно і це відбивається у творчості всіх ашиків. У дестанах зазначено, що завойовники запровадили на окупованій території свої порядки, мечеті перетворили на церкви, на вулицях почали говорити російською мовою. Також у багатьох дестанах розповідається про поневолення місцевого населення, про знущання росіян, про приниження народу, який протягом тривалого часу знаходився під російським ярмом, про спустошення турецьких сіл і заселення їх росіянами. У деяких дестанах звучить впевненість у тому, що весь народ воюватиме за визволення Батьківщини. Основним мотивом дестанів можна назвати слова ашика Шенліка: «Поки душа жива, Батьківщину ворогові не віддадуть». У багатьох дестанах звучить заклик до помсти і боротьби за визволення рідних земель. Значне місце у дестанах займає тема впевненості та надії.

Таким чином, події Російсько-турецької війни 1877–1878 рр. широко відображено у поетичних і пісенних творах турецької літератури. Значна частина пісень і віршів, розглянутих у цій роботі, мають негативний характер у зображенні протиборчих сил: турецьких та російських воїнів. Ці стереотипи певною мірою впливали і на народні настрої.

Список використаних джерел:

1. Игнатов В.И. Турецкая война (1877–1878). Русские исторические песни. Хрестоматия. Москва : Высшая школа. 1985. 223 с.
2. Шеремет В.И. Россия и Турция: развитие взаимных представлений народов. *Исторические, культурные и экономические связи между Турцией и Россией: сб. матер. междунаро. симп. (Стамбул, 5–6 апреля, 2012)*. М., Стамбул. 2012. С. 18–31.
3. Широкопад А.Б. Русско-турецкие войны 1676–1918 гг. – Война 1877 – 1878 годов. Минск : Харвест, 2000. URL: <http://promacedonia.org/rtv/index.html>.
4. Çobanoğlu Özkul. Âşık Tarzı Şiir Geleneği İçinde Destan Türü Monografisi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Hacettepe Üniversitesi, 1996. 620 s.

5. Göksen Cengiz. Âşık Şenlik'in Kars'ın İşgal Yıllarında Söylediği Koçaklama ve Destanların Halk Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 2012. 1/3. S. 118–135.
6. Kaynar Bkz. Kamuran. Artvin ve Çevresindeki (Ardahan-Kars-Erzurum) Rus Mezâlimini Anlatan Destanlarda Başlıca Temalar. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Artvin Çoruh Üniversitesi. 2018. 167 s.
7. Kırzioğlu M. Fahrettin. Edebiyatımızda Kars. II. Kitap. İstanbul : Işıl Matbaası. 1958. 184 s.
8. Ulucutsoy Hasan. Türk Savaş Edebiyatı ve Propaganda (1828–1912). *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Marmara Üniversitesi. 2019. 511 s.
9. Yılmaz A., Şahin A., Hatipoğlu G. Türk ve Batı Müziği Tarihi. Ankara : Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. 2021. 208 s.

References:

1. Ignatov, V.I. (1985). Turetckaia voına (1877–1878). Russkie istoricheskie pesni. Khrestomatiia [Turkish War (1877–1878). Russian historical songs. Reader]. Moskva: Vysshiaia shkola. 223 s. [in Russian].
2. Sheremet, V.I. (2012). Rossiia i Turctiia: razvitie vzaimnykh predstavlenii narodov [Russia and Turkey: development of mutual ideas of peoples]. *Istoricheskie, kulturnye i ekonomicheskie sviazi mezhdu Turctiei i Rossiei: sb. mater. mezhdunarod. simp. (Stambul, 5–6 aprelia, 2012 g.)*. M., Stambul. 2012. P. 18–31. [in Russian].
3. Shirokorad, A.B. (2000). Russko-Turetckie voiny 1676–1918 g. – X. Voına 1877–1878 godov [Russian-Turettian wars of 1676–1918 – S. War of 1877–1878]. Minsk : Kharvest. URL: <http://promacedonia.org/rtv/index.html> [in Russian].
4. Çobanoğlu, Özkul (1996). Âşık Tarzı Şiir Geleneği İçinde Destan Türü Monografisi [Epic Monography in Minstrel Poetry Tradition]. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Hacettepe Üniversitesi. 620 s. [in Turkish].
5. Göksen, Cengiz (2012). Âşık Şenlik'in Kars'ın İşgal Yıllarında Söylediği Koçaklama ve Destanların Halk Üzerindeki Etkisi [The Effects of Âşık Şenlik's Tales and Legends on the People during the Occupation Years of Kars]. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 1/3. P. 118–135 [in Turkish].
6. Kaynar, Bkz. Kamuran (2018). Artvin ve Çevresindeki (Ardahan-Kars-Erzurum) Rus Mezâlimini Anlatan Destanlarda Başlıca Temalar [Main Themes in Epics Describing Russian Atrocities in Artvin and Its Surroundings (Ardahan-Kars-Erzurum)]. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Artvin Çoruh Üniversitesi. 167 s. [in Turkish].
7. Kırzioğlu, M. Fahrettin (1958). Edebiyatımızda Kars [Kars in Our Literature]. II. Kitap. İstanbul: Işıl Matbaası. 184 s. [in Turkish].
8. Ulucutsoy Hasan (2019). Türk Savaş Edebiyatı ve Propaganda (1828–1912) [Turkish War Literature and Propaganda (1828–1912)]. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Marmara Üniversitesi. 511 s. [in Turkish].
9. Yılmaz A., Şahin A., Hatipoğlu G. (2021). Türk ve Batı Müziği Tarihi [History of Turkish and Western Music]. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. 208 s. [in Turkish].